

آشنایی با مالکیت فکری و ثبت اختراع

(چطور می‌توان حق انحصاری تولید، فروش و جلوگیری از واردات اختراع خود را اعمال نمود)

چکیده:

مالکیت فکری (Intellectual Property) به دو دسته کلی مالکیت صنعتی (شامل اختراع، علامت تجاری، طرح صنعتی، نشان مبدا جغرافیایی، مدل‌های مصرفی، مدارهای مجتمع و گونه‌های گیاهی) و مالکیت ادبی و هنری (کپی رایت و حقوق مرتبط) تقسیم بندی می‌شود. در این میان «ثبت اختراع» یکی از با اهمیت‌ترین مصادیق مالکیت فکری به شمار می‌رود. بر این اساس در این شماره بعد از معرفی مصادیق مالکیت فکری، تعریف ثبت اختراع و شرایط ثبت آن و برخی موارد لازم ذکر خواهد شد. در شماره‌های آتی در با سایر مصادیق مالکیت فکری، روند ثبت اختراع در داخل و خارج از کشور و مالکیت فکری برای شرکت‌های دانش‌بنیان آشنا خواهید شد.

۱) کلیات حقوق مالکیت فکری

در دنیای امروز، خلق ثروت متکی بر فناوری است. امروزه، پایه‌های اقتصاد کشورهای پیشرفته بر اقتصاد دانش‌بنیان بنا شده است. معنا و مصادیق ثروت تغییر کرده است، اکنون ایده‌های جدید، روش‌های نو و دانش جدید، خود «ثروت» هستند که این دارایی‌ها به «دارایی‌های فکری» مشهورند. این دارایی‌ها به قدری اهمیت دارند که گاهی اوقات تا ۸۰ درصد دارایی شرکت‌های معظم و جهانی را تشکیل می‌دهند. به عنوان مثال شرکت IBM در سال ۲۰۰۶ از طریق فروش حق لیسانس خود بالغ بر ۲/۱ میلیارد دلار درآمد کسب کرده است.

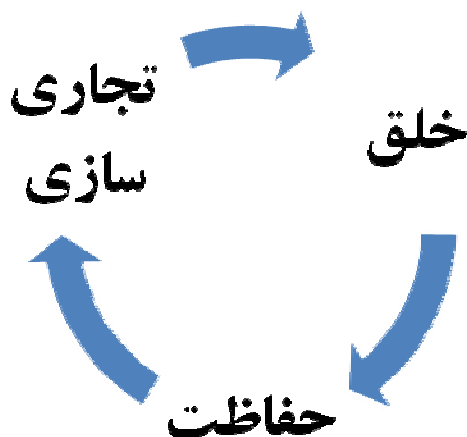
با مروری بر انقلاب‌های ایجاد شده در سه قرن اخیر و نیز منبع ایجاد ثروت مشاهده می‌شود که منبع ایجاد ثروت، از قبل از قرن هجدهم تا قرن بیستم و یکم به ترتیب زمین، منابع طبیعی، منبع انرژی و دانش بوده است. به عنوان مثال در عصر حاضر، حجم تولید فولاد دیگر ملاک توسعه نیست چرا که ارزش افزوده کمی دارد و نیاز به دانش پیچیده‌ای ندارد. لذا برای دستیابی به سهم ارزش افزوده بالاتر، می‌بایستی به صنعت فولاد آلیاژی و پیشرفته توجه کافی شود.

۱-۱) اهمیت مالکیت فکری

مالکیت فکری، از جمله مقوله‌هایی است که به جهت اهمیت آن باید حفاظت شود، همانگونه که نیروی انتظامی امنیت را در شهر حاکم می‌سازد، مالکیت فکری هم باید محافظت شود. چرا که محصول هوش انسانی، در مقایسه با سایر کالاها و محصولات دارای سه خصیصه ویژه‌ای است:

- نتیجه مستقیم کار فکری انسان است.
- در اثر مصرف از بین نمی‌رود.
- به راحتی عرضه شده و قابلیت تکثیر دارد.

همانطور که در حلقه زیر نمایش داده شده است، حقوق مالکیت فکری، حلقه مکمل چرخه نوآوری به حساب می‌آید. بعد از خلق ایده با ایجاد حقوق مالکیت فکری امکان تجاری‌سازی آن تسهیل می‌شود.

همچنین یکی از دلایل کندی رشد فناوری فضای ناامن برای نوآوری و ابداع است.

۲-۱) انواع دارایی:

هرگاه سخن از دارایی به میان می‌آید ناخودآگاه ذهن انسان به سمت مصادیق عینی مالکیت همچون پول، زمین، کالا و ... سوق پیدا می‌کند، این در حالی است که در دنیای امروز نوع دیگری از مالکیت مورد توجه قرار گرفته است که به مراتب از دارایی‌های ملموس، پر اهمیت‌تر می‌باشد و از آن با عنوان مالکیت فکری (Intellectual Property) یاد می‌شود. در ذیل تقسیم‌بندی کلی انواع دارایی‌ها آورده شده است:

- دارایی‌های پولی: پول، اعتبار، وام و غیره.
- دارایی‌های فیزیکی: زمین، ساختمان، کالا، موجودی انبار و غیره.
- دارایی‌های فکری: هر نوع دارایی غیرفیزیکی دیگر همچون دانش فنی، بانک اطلاعات تجاری، ایده‌ها، طرح‌های صنعتی و غیره.

دارایی‌های فکری، ارزشمندترین دارایی شرکتها در هزاره جدید محسوب می‌شوند. در ذیل برخی از مثالهای چشمگیر این دارایی‌ها آورده شده است. قابل ذکر است که افزایش سهم دارایی‌های ناملموس نسبت به دارایی‌های ملموس، به عنوان یکی از شاخصهای شرکتهای موفق دنیا به حساب آید.

- **شرکت مایکروسافت:** ۹۷ درصد از ارزش کل دارایی‌های شرکت به دارایی‌های فکری (دارایی‌های ملموس) اختصاص دارد که فقط ۳ درصد از ارزش کل دارایی‌ها به ساختمان و تجهیزات و غیره شرکت مربوط می‌شود. ارزش نام تجاری Microsoft در سال ۲۰۰۴ ۵۹/۹۴ میلیارد دلار تخمین زده شده است.
- **دانشگاه‌های آمریکا و کانادا:** درآمد این دانشگاه‌ها از طریق واگذاری حق لیسانس نتایج تحقیقاتشان به سایر شرکتها و دولت‌های دیگر در سال ۲۰۰۰ میلادی بالغ بر ۱/۲۶ میلیارد دلار بوده است.
- **درآمدهای کسب شده از طریق اعطای حق لیسانس توسط شرکت‌های مختلف در سال ۲۰۰۰ در حدود ۱۰۰ میلیارد دلار برآورد شده است.**
- **شرکت کوکاکولا:** ارزش نام تجاری کوکاکولا در سال ۲۰۰۴ بالغ بر ۶۷/۵۲ میلیارد دلار تخمین زده شده است.

۳-۱) اقسام مالکیت فکری:

حقوق مالکیت فکری (IPR)، عبارتست از حقوق ناشی از آفرینش‌ها و خلاقیت‌های فکری در زمینه‌های علمی، صنعتی، ادبی و هنری. این حقوق به دو حوزه کلی تقسیم می‌شود:

۱-۳-۱) مالکیت ادبی و هنری (کپی رایت)

مالکیت ادبی و هنری شامل دو بخش می‌باشد، ۱) حقوق پدید آورندگان اصلی آثار هنری و ادبی ۲) حقوق جانبی یا حقوق اجراکنندگان و تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیویی و تلویزیونی و نیز ناشران آثار ادبی

۲-۳-۱) مالکیت صنعتی

در میان مصادیق مختلف مالکیت صنعتی از جمله پتنت، علائم تجاری، اسرار تجاری و غیره، ثبت اختراع به لحاظ نقشی که در زندگی بشر و پیشرفت انسانها دارد از اهمیت خاصی برخوردار است.

از آنجا که مفهوم اختراع در کشور ما، یک موضوع پیچیده را به اذهان متبادر می‌سازد، لازم است در ابتدا مدیران و مسئولین محترم کشور با این مفهوم آشنایی اولیه پیدا کنند تا تصور صحیحی از آن در اذهان آنان شکل پذیرد. در ضمن باید یکسری از موانع قانونی را برطرف نمود تا این امر تسهیل یابد.

در جدول ذیل مصادیق مالکیت فکری که در ایران مورد حمایت قانونی قرار می‌گیرد بصورت خلاصه آورده شده است:

نوع مالکیت	مصادیق مالکیت فکری	دامنه حمایت قانونی	مثال‌ها	مدت حمایت قانونی
مالکیت صنعتی	اختراع	روش یا فرایندی که جدید باشد و بتواند در بخشی از صنعت بکار رود.	دانش فنی تولید دارو یا بیوپلیمر روش جدید ایجاد نانو پوشش	۲۰ سال
	علامت تجاری	نشان تجاری یک شرکت (برند) به عنوان متمایز کننده شرکت‌هاست	علامت شرکت هواپیمایی هما علامت شرکت ایران خودرو	نامحدود — دوره تمدید ۱۰ ساله
	طرح‌های صنعتی	مشخصه ظاهری و غیرعملکردی کالا است و با مکانیزیم عملکرد ارتباطی ندارد	شکل ظاهری خودروها و قطعات طرح گرافیکی-هنری و نقشه فرش	۱۵ سال-دوره تمدید ۵ ساله
	نشان مبدا جغرافیایی	هرگاه موقعیت جغرافیایی، در کیفیت کالا یا محصول اثرگذار باشد	پسته رفسنجان — گلاب قمصر چاقوی زنجان — پنیر لیقوان	نامحدود
مالکیت ادبی هنری	کپی‌رایت	آثار خلق شده در قالب داستان، فیلم، موسیقی و غیره	کتاب، فیلمنامه، خوانندگی، آثار صداوسیما، نرم افزارهای آموزشی	مدت عمر صاحب اثر به اضافه ۵۰ سال بعد از مرگ وی

۲) مروری بر مباحث حق اختراع (patent)

۱-۲) حق ثبت اختراع یا پتنت چیست؟

حق اختراع (پتنت) سندی است که از طرف موسسات دولتی هر کشور صادر، و به دارنده آن، انحصار استفاده از اختراع ثبت شده را، به مدت ۲۰ سال در آن کشور می‌دهد. قوانین ثبت اختراع به صورت ملی است و فقط در کشور مربوطه اعتبار دارد و نظام ثبت بین المللی اختراع وجود ندارد، البته در این میان معاهدات بین‌المللی وجود دارند که روند ثبت اختراع (پتنت) را برای شهروندان کشورهای امضا کننده آن قرار داد، در سایر کشورها تسهیل می‌کند. باید توجه داشت که پتنت ها فقط انحصار تولید یک محصول یا بهره برداری از یک فرایند را به مخترع آن می‌دهد و این به معنی لزوم تولید آن نیست، بلکه تولید یک محصول به توجیهات اقتصادی باز می‌گردد. به عبارتی هر اختراعی لزوماً نوآوری نخواهد بود. باید توجه داشت که اختراعات ثبت شده، اگر به مرحله تولید نرسد عملاً فاقد ارزش اقتصادی است.

۲-۲) شرایط پتنت شدن یک اختراع (Patentability)

جهت ثبت نمودن اختراع باید در آن چهار شرط زیر وجود داشته باشد:

۱-۲-۲) جدید بودن (Novelty)

- ✓ اختراع مورد نظر تا تاریخ تسلیم اظهارنامه اختراع نباید در جایی مطرح شده باشد.
- ✓ از لحاظ ماهیتی تازه و بدیع باشد.
- ✓ جدید بودن، موردی نیست که باید به اثبات برسد بلکه عدم وجود آن می‌تواند ثابت گردد.
- ✓ اختراعی، جدید است که با اختراعات و یا دانش موجود در اختراعات قبلی قابل پیش‌بینی نباشد.

به دلیل آنکه با اعطاء پتنت و ایجاد انحصار ناشی از آن، افراد از دستیابی به معلومات و تکنولوژی هایی که قبلاً به آسانی مورد استفاده آنها بوده است، محروم می شوند، و نیز جهت جلوگیری از پرداختن به اختراعات و تحقیقات صورت گرفته قبلی و صرف هزینه های هنگفت آتی، معیار جدید بودن و تازگی یکی از شرایط اساسی در پتنت شدن آن است.

۲-۲-۲) کاربرد صنعتی داشتن (Industrial applicability)

منظور از صنعت کلیه صنایع از جمله کشاورزی، تولیدی، استخراجی و خدماتی می باشد.

- ✓ اختراع باید کاربردی عملی داشته و صرفاً تئوری جدیدی را ارائه نکرده باشد.
- ✓ در صورتی که موضوع اختراع ناظر به تولید یک محصول باشد، باید امکان ساخت و تولید آن فراهم باشد.
- ✓ اگر موضوع اختراع مرتبط با فرآیند تولیدی است، باید امکان انجام آن فرآیند عملاً میسر باشد.

۲-۲-۳) گام ابتکاری (Inventive step)

✓ اختراع با توجه به مجموعه اطلاعات و دانش موجود یک شخص که در رشته اختراع مهارت معمولی داشته باشد، قابل پیش بینی نباشد.

- ✓ داشتن گام ابتکاری، تنها بعد از احراز جدید بودن مطرح می شود.
- ✓ اختراع باید ابتکاری باشد، به این معنا که نتیجه فعالیت خلاقانه باشد.

۲-۲-۴) افشاء اختراع (Disclosure of Invention)

✓ این شرط را برخی از منابع (نظیر موافقت نامه TRIPS و معاهده اروپایی ثبت اختراع) جزء شرایط ذاتی اختراع آورده اند.

✓ اختراع باید به اندازه کافی توسط مخترع توضیح داده شده باشد، به گونه ای باشد که پیاده کردن اختراع توسط یک فرد مطلع یا یک استاد کار ماهر امکان پذیر باشد.

✓ انتشار بایستی در صورت لزوم متناسب با موضوع اختراع، همراه با ارائه نقشه فنی ترسیم شده باشد.

۲-۳) لزوم اعطای حق اختراع به مخترع چیست؟

اختراعات ثبت شده در واقع در تمام شئون زیستی بشر سایه افکنده است. برای این که دارنده حق اختراع بتواند دیگران را از استفاده و تولید محصول یا فرآیند به ثبت رسیده منع کند، حق اختراع به وی اعطا می شود. اما لازم است توجه شود که دارندگان پتنت موظفند در ازای دریافت حمایت از اختراع، اطلاعات مربوط به اختراع خود را در اختیار عموم قرار دهند تا بدنه دانش فنی موجود در جهان تقویت شده و در نتیجه در افراد دیگر نیز نوآوری ها و خلاقیت های بیشتر ایجاد گردد. بر این اساس پتنت ها نه تنها از دارندگان خود حمایت می کنند بلکه تأمین کننده اطلاعات ارزشمندی برای نسل های آینده محققین و مخترعین نیز می باشند. بطور خلاصه فلسفه حق اختراع عبارتند از:

- ✓ بهره برداری و بکارگیری از اختراعات
- ✓ خارج نمودن تکنولوژی های مرتبط با اختراع از حالت مخفی، در راستای رشد توسعه صنعتی
- ✓ تضمین حقوق مادی و معنوی

دارنده حق اختراع می‌بایست امتیاز انحصاری خویش را فقط در جهت هدف مشروع و جبران سرمایه‌گذاری در بخش تحقیق و توسعه (R&D) به کار برد و قصدش صرفاً مانع شدن از رقابت نباشد. برای اطمینان از این امر قید و بند قانونی وجود دارد بدین ترتیب که اگر دارنده حق اختراع پس از یک دوره معین از این حق به صورت اقتصادی بهره‌برداری نکند «مجوز اجباری» صادر خواهد شد.

۱-۳-۲) مجوزهای اجباری چیستند؟

مجوز اجباری، اجازه‌ای است که توسط یک مقام صالح ملی (دولت یا اداره ثبت اختراع) صادر و به هر شخصی اعطا می‌گردد تا از یک محصول یا فرآیند ثبت‌شده بدون اجازه دارنده آن استفاده نماید. مجوز اجباری، استثنایی بر قوانین مربوط به ثبت اختراع می‌باشد.

مجوزهای اجباری، عمدتاً در موارد زیر صادر می‌شود:

- ✓ در صورت سوءاستفاده از حق اختراع
- ✓ در مواقعی که منافع جامعه اقتضا کند

۲-۳-۲) استثنائات موارد قابل ثبت و حمایت توسط پتنت

موارد زیر تحت حمایت قوانین مربوط به ثبت اختراع قرار نمی‌گیرند:

- ۱) موارد خلاف نظم و اخلاق
- ۲) روش‌های تشخیص، درمان و جراحی برای مداوای انسان و حیوان
- ۳) فرآیندهای بیولوژیکی که دست ورزی نشده باشد
- ۴) کشفیات، نظریه‌های علمی و روش‌های ریاضی
- ۵) طرح‌ها و قواعد یا روش‌های انجام کار، تجارت و آنچه برای فعالیت‌های صرفاً فکری یا بازی کردن می‌باشند.
- ۶) نقشه‌های مالی

۴-۲) اختیارات دارنده پتنت چیست؟

دارنده پتنت حق دارد تصمیم بگیرد چه کسی می‌تواند در طول مدت حمایت، از اختراع وی بهره‌برداری نماید. وی می‌تواند با عقد قرارداد اجازه یا لیسانس استفاده از اختراع را به افراد دیگر واگذار نماید. دارنده پتنت همچنین می‌تواند حق اختراع خود را به طور کامل به دیگری بفروشد که در این صورت خریدار، صاحب جدید آن اختراع خواهد بود. با انقضای دوره زمانی پتنت، حمایت از اختراع پایان گرفته و استفاده از آن در اختیار عموم خواهد بود. یعنی دارنده پتنت دیگر، حقوق خود را از اختراع دارا نبوده و هر شخصی می‌تواند از آن بهره‌برداری کند.

۵-۲) انواع نظام‌های ثبت اختراع در دنیا

به طور کلی دو نظام برای ثبت اختراع در دنیا وجود دارد:

۱. نظام اعلامی
۲. نظام اثباتی (Examination)

باید توجه داشت که نظام ثبت اختراع، لزوماً یکی از دو نظام مذکور است و به صورت مطلق نبوده و ممکن است نظام ثبت اختراع در یک کشور، در برخی از حوزه‌های علوم و فناوری به صورت اعلامی (بر روی اختراع ادعا شده بررسی صورت نگرفته و تنها در صورت عدم ثبت اختراع تا آن زمان اقدام به ثبت آن اختراع گردد) باشد و یا در بعضی از علوم و فناوری‌ها بصورت نظام اثباتی (در این نظام، ثبت اختراع علاوه بر استعلام از عدم ثبت پیشین آن، بررسی دقیق از نظر تخصصی نیز ضروری است) باشد. مثلاً کشور ایالات متحده با توجه به اینکه از یک نظام ثبت اختراع بسیار دقیق و پیچیده برخوردار می‌باشد از نظام اثباتی در تمامی حوزه‌های علوم و فنون بهره می‌گیرد. در ایران نیز بر اساس نقشه جامع علمی کشور، پیش‌بینی شده است که ایران در فناوری‌های اولویت‌دار از نظام اثباتی بهره‌مند شود.

۶-۲) جستجوی اختراعات بین المللی

۶-۲-۱) بانک‌های اطلاعاتی پتنت‌ها

هر کشوری که دارای نظام ثبت اختراع است، نیازمند بانک اطلاعاتی کاملی در زمینه پتنت‌های خود و سایر کشورها است. حال بسته به نوع نظام ثبتی آن کشور، بانک اطلاعاتی خود را در معرض دید عموم قرار می‌دهند یا به‌طور محرمانه نزد خود نگه می‌دارند. اغلب کشورهای پیشرفته دارای نظام شفاف‌تری در این زمینه هستند و بخشی یا کل توصیف اختراعات را در دسترس عموم قرار می‌دهند. این بانک‌های اطلاعاتی می‌تواند به‌صورت اینترنتی و یا لوح فشرده منتشر گردند. بانک‌های اطلاعاتی می‌توانند توسط موسسات دولتی منتشر شوند و یا توسط موسسات خصوصی گردآوری گردند. از مهمترین بانک‌های اطلاعاتی دولتی و خصوصی در دنیا می‌توان به: بانک اطلاعات اداره ثبت اختراعات آمریکا، اداره ثبت اختراعات اروپا، سرویس رایگان جستجو پتنت Google، و بانک اطلاعاتی QPAT که نیاز به پرداخت حق اشتراک سالانه دارد، اشاره نمود. (در قسمت معرفی سایت همین شماره، در مورد ویژگیهای بانک اطلاعاتی QPAT توضیحاتی داده شده است)

۶-۲-۱) روش‌های جستجو پتنت

بر خلاف جستجوی مقالات علمی، جستجوی پتنت به‌علت گستردگی موضوع و استفاده از علوم و فناوریهای گوناگون در یک اختراع، دارای پیچیدگی‌هایی است. برای جستجوی مقالات معمولاً ما از کلمات کلیدی و عنوان استفاده می‌کنیم، اما برای جستجوی پتنت تنها اکتفا به کلمات کلیدی، نتیجه مطلوبی را در بر ندارد. مواردی که می‌توان برای جستجو پتنت استفاده کرد، عبارت است از: کلمات کلیدی شامل نام و کاربردهای اختراع، نام مخترع، کشور اقامت مخترع و کد طبقه‌بندی

پتنت اشاره نمود. معمولاً اداره‌های کشورها مختلف شیوه‌های خاصی را برای طبقه‌بندی پتنت‌ها دارند. مهمترین این روش‌ها مربوط به اداره ثبت اختراعات اروپا، آمریکا و طبقه‌بندی بین‌المللی که توسط سازمان WIPO ارائه شده، است. جستجو بر مبنای کد طبقه‌بندی دقیق‌ترین نوع جستجو است و البته نیاز به تجربه در این زمینه دارد.

نتیجه‌گیری:

یکی از چارچوب‌های حقوقی حمایت و صیانت از دارایی‌های فکری، ثبت اختراع است. ثبت اختراع (پتنت) حق انحصاری تولید، فروش و جلوگیری از واردات را به صاحب اختراع اعطا می‌کند. متأسفانه برخی محققان و مخترعان از حق مسلم خود آگاهی ندارند و موجب زایل شدن حق خودشان می‌شوند. از این رو آگاهی از حقوق مالکیت فکری و مدیریت دارایی‌های فکری برای محققان بسیار حائز اهمیت است. بطوری که مخترعان باید بدانند که چطور می‌توانند اختراعتشان را شناسایی، حفاظت و بهره‌برداری کنند تا بتوانند از یافته‌های پژوهشی خود، خلق ثروت و کسب درآمد نمایند. بنابراین در این مقاله نگاهی کلی به مقوله مالکیت فکری و ثبت اختراع نگریسته شد. امید است در شماره‌های آتی بتوان سایر جوانب موضوع مالکیت فکری مورد کنکاش قرار داد.

منابع و مراجع:

1. www.wipo.int
2. www.iranpatent.ir
3. www.iriqlaw.ir
4. www.nano.ir
5. حسن علم‌خواه، امیرحسین برنایی، مقاله «پتنت و کاربردهای آن در تحقیقات و صنعت» موسسه دارایی‌های فکری و فناوری مدرس.
6. نادر نیک کام، حامد امینی، مقاله «کلیات حقوق مالکیت فکری» سایت ستاد ویژه توسعه فناوری نانو.
7. حسن علم‌خواه، جواد شجاع، کتاب «راهنمای مالکیت فکری برای کسب و کارهای تجاری با تاکید بر شرکت‌های دانش‌بنیان» چاپ دوم، انتشارات موسسه دارایی‌های فکری و فناوری مدرس.